

Шепель Т.В.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри економіки, управління та адміністрування,
Херсонський політехнічний фаховий коледж
Державного університету «Одеська політехніка»,
Костьов'ят Г.І.,
канд. екон. наук,
доцент кафедри фінансів і банківської справи,
Ужгородський національний університет

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК ЗАГРОЗА ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ: МЕТОДИ ВИМІРЮВАННЯ ТА ОЦІНКА МАСШТАБІВ

Shepel T.V.,
cand.sc.(econ.), associate professor,
associate professor at the department of economics,
management and administration,
Kherson Polytechnic Vocational College of
Odessa Polytechnic State University,
Kostovyat H.I.,
cand.sc.(econ.), associate professor
at the department of finance and banking,
Uzhhorod National University

SHADOW ECONOMY AS A THREAT TO UKRAINIAN ECONOMY'S SECURITY: METHODS OF MEASUREMENT AND SCALE ASSESSMENT

Постановка проблеми. Розширення тіньового сектору економіки разом із макроекономічною розбалансованістю та обмеженістю ресурсів на сьогодні визнано трьома актуальними глобальними проблемами людства [1]. Відповідно до звіту Всесвітнього економічного форуму, загальний світовий рівень тіньової економіки становить 10% глобального валового продукту [1]. Це створює проблему не тільки для формування бюджетів окремих країн, але й має вагомий вплив на загальний економічний та соціальний розвиток, оскільки тінізація бізнесу призводить до тінізації зайнятості [2], а, відповідно, працівники втрачають свої передбачені державою соціальні гарантії. Разом з тим, слід розуміти, що статистика світового економічного розвитку в основному формується розвиненими країнами, а тому рівень тіньової економіки в 10% – це середній показник, сформований в основному завдяки передовим економікам світу, які мають низький рівень коруптованості, добру організацію контролю та високий рівень підприємницької відповідальності. Що стосується України, то станом на 2020 рік вона посідає 117 місце із 180 [3] у загальному рейтингу корупції, а тому тіньова економіка формується першочергово за рахунок тінізації великого бізнесу, яким володіють чиновники та олігархічні угруповання десятиліттями. Незалежно від зміни влади, посадовців у місцевих органах самоврядування рівень тінізації економіки залишається незмінним протягом багатьох років, що свідчить про неефективну боротьбу зі сторони держави, а також створення реальної загрози національній безпеці України. Саме це й формує актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми тіньової економіки широко досліджуються вітчизняними науковцями та економістами. Зокрема, Варналій З. С. розкрив сутність тіньової економіки та шляхи її легалізації; Коркоц О. М. та Бандурка О. М. вивчали практичні аспекти профілактики тінізації економіки і зменшення тіньового сектору; Буркальцева Д. Д., Харазішвілі Ю. М. та Дронь Є. В. досліджували показники та рівень економічної безпеки, Омельченко Р. В. – кількісні виміри економічної свободи в умовах глобалізації.

Разом з тим, недостатньо комплексних досліджень щодо визначення загроз тіньової економіки економічній безпеці держави або ж ці дослідження базуються на застарілих, неактуальних статистичних даних.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити сутність тіньової економіки і оцінити масштаби загрози тінізації економіки економічній безпеці держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Існує багато підходів до визначення тіньової економіки. Найпоширенішим серед них є її трактування як економічної діяльності, яка відбувається поза державним обліком і не підлягає державному контролю [4]. Тіньова економіка є системою економічних взаємовідносин, яка функціонує всупереч правовим нормам та формальним правилам громадського життя. Виходячи із вищезазначеного, можна дійти висновку, що тіньова економіка є сукупністю взаємних відносин, пов'язаних із організацією процесу виробництва, розподілу продукції, надання послуг, які можуть на всіх або на кількох етапах створення продукту порушувати чинне законодавство.

Запропоноване трактування категорії тіньової економіки враховує такі ознаки:

- незаконний характер господарської діяльності;
- наявність стійких зв'язків між господарськими процесами та зовнішнім середовищем;
- наявність економічних, природних, соціальних та інтелектуальних ресурсів, що використовуються у процесі господарської діяльності.

Тіньова економіка України пройшла складний процес історичного розвитку від явища, що носило кримінальний характер до складних соціально-економічних процесів, які відбуваються в період розвитку економіки та переходу до ринкових відносин [4]. Відповідно, можна стверджувати, що тіньова економіка носить системний характер, а тому при її дослідженні необхідно використовувати системний підхід. Узагальнюючи наукові підходи вчених [5; 6], можна виділити такі властивості тіньової економіки:

- взаємодія із зовнішнім середовищем, тобто із офіційною економікою за допомогою загальних господарських структур та інститутів держави і суспільства;
- структурованість тіньової економіки, яка полягає у наявності стійких зв'язків та відносин між суб'єктами тіньової економіки, які забезпечують її цілісність, тобто здатність збереження незважаючи на вплив внутрішнього та зовнішнього середовища;
- ієрархічність – підпорядкування елементів нижчого рівня вищому;
- здатність до самоорганізації та розвитку;
- можливість участі суб'єктів тіньової економіки у світових економічних зв'язках через офшорні компанії.

Тіньова економіка є гнучкою системою, яка здатна швидко пристосовуватися до зовнішніх чинників впливу. Зокрема, вона швидко реагує на зміни у контрольних, фіскальних, наглядових та правоохоронних органах, а тому безупинно розвивається та адаптується до розвитку ринкового середовища та загальних економічних явищ [7]. Тіньова економіка існує в установлених ринкових законах та рамках. Вона є частиною економіки і досить часто до неї можуть бути прив'язані суб'єкти та об'єкти офіційної економіки. Таким чином, якщо тіньова економіка займає значну частину економіки, зменшити тіньовий сектор чи мінімізувати його вплив на суспільство достатньо складно, оскільки через порушення ділових зв'язків це створить додаткову загрозу економічній безпеці України.

Світовий досвід показує, що повністю ліквідувати тіньові економічні відносини неможливо, однак можна зменшити їх масштаби та обмежити їх негативний вплив на суспільство [5]. Саме таким і має бути підхід до вирішення проблеми тіньової економіки в Україні. Щоб розробити практичні методи вирішення проблеми тіньової економіки, доцільно спочатку виміряти та оцінити її масштаби.

Рівень тіньової економіки в Україні визначається Науково-дослідним інститутом статистики Державної служби статистики України разом із Міністерством економіки [6]. Дані установи організували систему економічного аналізу та моніторингу, що охоплюють декілька підходів до визначення та оцінювання тіньового сектору. Використовувані методи дають приблизну оцінку рівня тіньової економіки в межах охоплення певних інституційних секторів за системою національних рахунків [6].

Для оцінювання рівня тіньової економіки будемо використовувати п'ять методів [8] (рис. 1).

Необхідно зазначити, що дані методи характеризуються кардинально різними підходами до визначення рівня тіньової економіки, які у результаті можуть дати абсолютно різні показники. Зокрема, три з п'яти методів зафіксували збільшення рівня тіньової економіки у 2020 році в порівнянні з 2019 роком. Результати дослідження будуть представлені нижче.

Метод збитковості підприємств. Сутність методу полягає в отриманні показника на основі фінансового результату господарських одиниць, що функціонують в Україні. Відповідно до методу збитковості підприємств, рівень тіньової економіки за результатами 2020 року складає 27% ВВП, при цьому впродовж останнього року показник продемонстрував стрімке зростання, що відображено на рис. 2.

Основною передумовою зростання даного показника є погіршення фінансових результатів вітчизняних підприємств, що більшою мірою пояснюється карантинними обмеженнями, внаслідок яких чимало підприємств не тільки понесли збитки, а вимушені були зупинити свою діяльність або ж закритися.

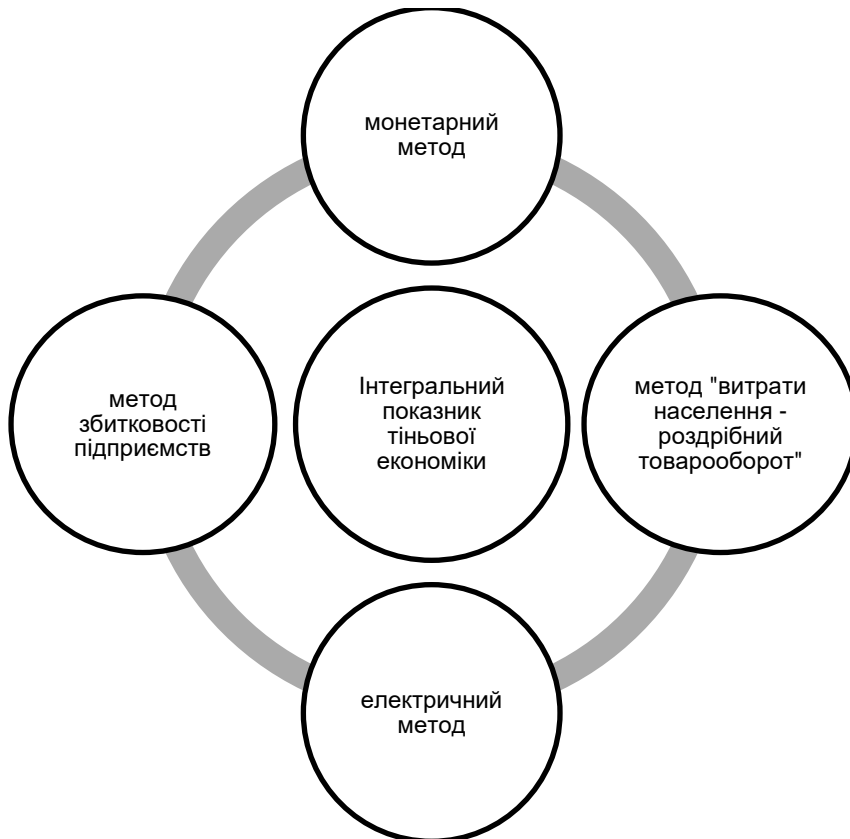

Рис. 1. Методи оцінювання рівня тіньової економіки

Джерело: складено авторами на основі [6]

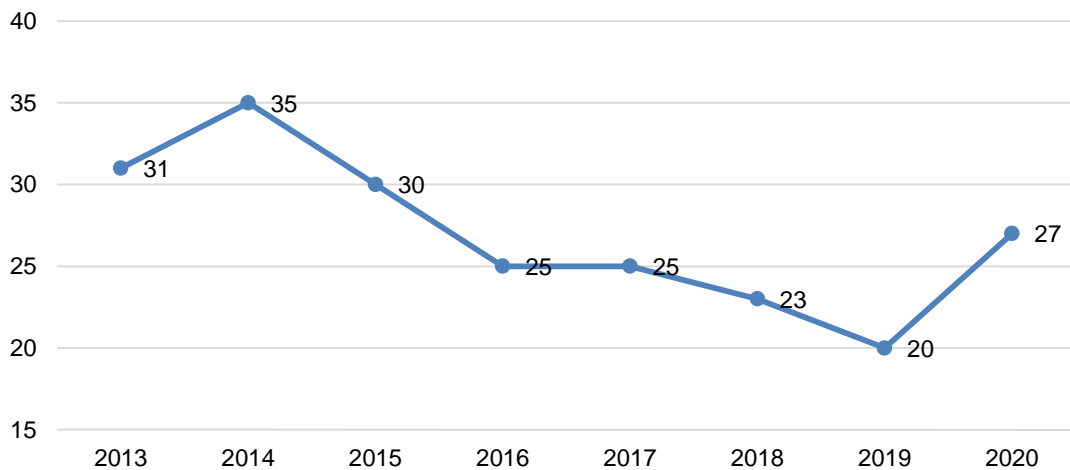

Рис. 2. Показник тіньової економіки України, визначений методом збитковості підприємств, % до ВВП

Джерело: побудовано автором Шепель Т.В. на основі [8]

За попередніми даними Державної служби статистики України, великі та середні підприємства отримали впродовж 2020 року 602,3 млн грн прибутку і 337,9 млн грн збитку. Тому в 2020 році результати бізнесу оцінені песимістично, а індекс очікування ділової активності під кінець 2020 року склав 45,5 (рівноважний показник становить 50) [8].

Метод «витрати населення – роздрібний товарооборот». Враховуючи те, що за даним методом тіньовий сектор також оцінюється на основі діяльності підприємств, закономірно, що у 2020 році відбулося погіршення показника, що знову ж таки пов'язано із карантинними обмеженнями. Однак за результатами динаміки роздрібногo товарообороту та купівельної спроможності населення, за рік показник зменшився на 3 пункти і станом на 2020 рік рівень тіньової економіки оцінюється у 22% (рис. 3).

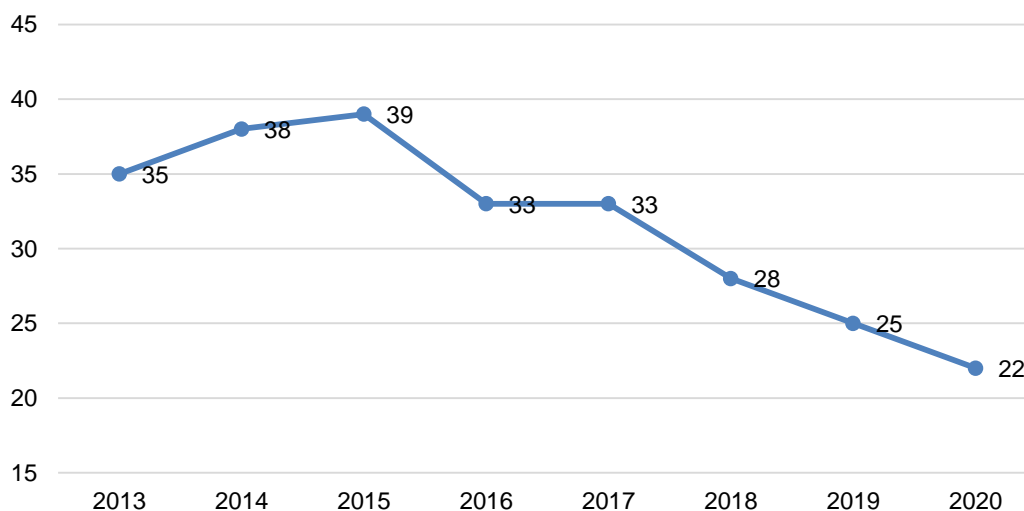

Рис. 3. Показник тіньової економіки України, визначений методом «витрати населення – роздрібний товарооборот», % до ВВП

Джерело: побудовано автором Костьов'ят Г.І. на основі [8]

Разом з тим, з огляду на реальний стан роздрібного продажу та розвитку підприємницької діяльності закладаються сумніви щодо реальності даних цифр, оскільки значна частина населення не зменшила обсяги споживання продукції та сервісів, а перейшла на їх замовлення через Інтернет. Такі продажі не фіксуються статистичними органами, а тому, цілком ймовірно, що показник 22% не відповідає дійсності, а канали тінізації реорганізувалися у нові форми.

Електричний метод. Даний метод базується на споживанні електроенергії населенням та промисловістю. Тенденція до зменшення рівня тіньової економіки, що визначається за даним методом свідчить, що темпи зростання реального ВВП вищі, ніж споживання електроенергії і, відповідно, темпи скорочення обсягу реального ВВП нижчі, ніж обсягу споживання електроенергії. У результаті за 2020 рік обсяг тіньової економіки за даним методом зменшився на 2 пункти і складає 23% ВВП (рис. 4).

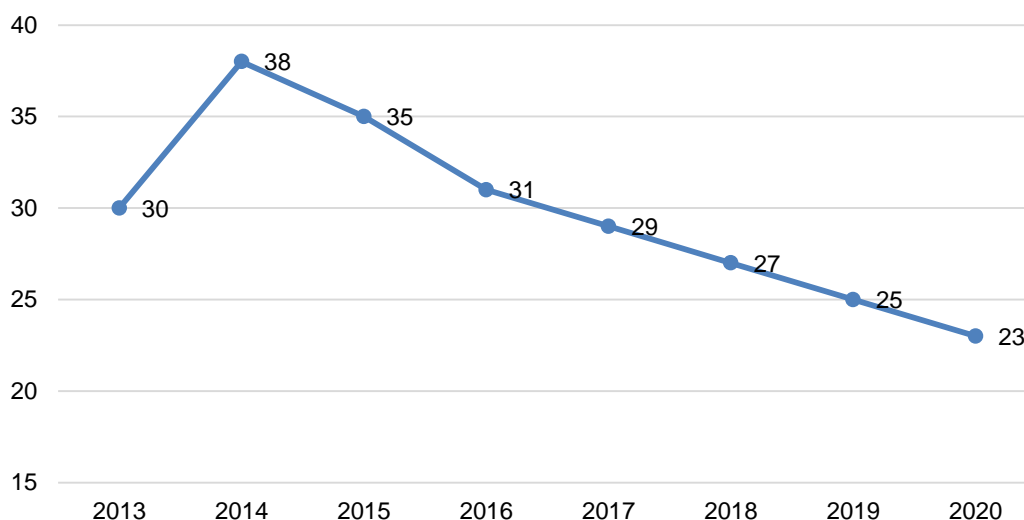

Рис. 4. Показник тіньової економіки України, визначений електричним методом, % до ВВП

Джерело: побудовано автором Шепель Т.В. на основі [8]

За даним методом розрахунку рівня тіньової економіки можна дійти висновку, що динаміка рівня тіньової економіки сформувалася на основі дії стимуляторів зменшення тінізації, що зумовлені відносно більшим скороченням споживання електроенергії при меншому скороченні обсягів ВВП. Нерівномірний вплив карантинних обмежень на різні галузі економіки поширився на загальні обсяги виробництва продукції та споживання електроенергії. Внаслідок зменшення світового попиту та інвестиційної активності за підсумками 2020 року суттєво скоротився обсяг виробництва у таких енергоємних галузях економіки, як машинобудування та металургія.

При цьому динаміку ВВП підтримували неенергоємні галузі економіки, до яких належать інформація та телекомунікація, охорона здоров'я, фінансова та страхова діяльність, внутрішня торгівля.

Монетарний метод. Рівень тіньової економіки, розрахований за даним методом, станом на 2020 рік складає 31% від обсягу ВВП. У порівнянні із 2019 роком показник зріс на 1 пункт (рис. 5).

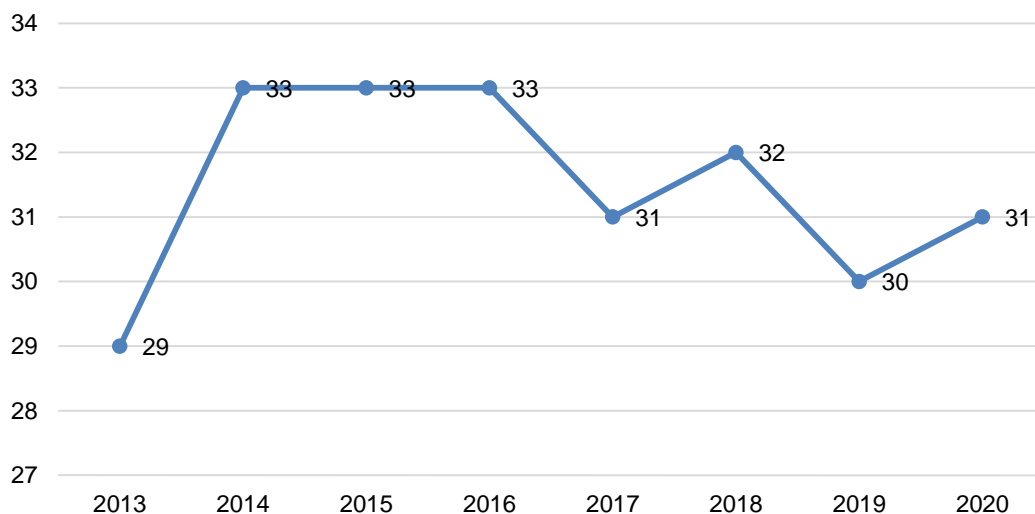

Рис. 5. Показник тіньової економіки України, визначений монетарним методом, % до ВВП
 Джерело: побудовано автором Шепель Т.В. на основі [8]

На зростання даного показника вплинули позитивні та негативні чинники. Зокрема, впродовж 2020 року відбулося здешевлення фінансування для бізнесу на тлі зниження облікової ставки НБУ. Також багато банків запровадили кредитні канікули у період карантинних обмежень. Ще одним позитивним чинником є підтримання програми «Доступні кредити 5–7–9». До негативних чинників можна віднести подальше скорочення обсягів кредитування економіки.

Аналіз теоретико-прикладних положень формування та розвитку тіньової економічної діяльності дає можливість зробити висновок, що тіньова економіка дійсно загрожує економічній безпеці країни. Вона лежить в основі інших макроекономічних загроз, а тому впливає на всі сфери економічної діяльності.

Для покращення оцінки кінцевий результат за кожним із методів зводиться до єдиного інтегрального коефіцієнта тіньової економіки. Департамент Міністерства економічного розвитку і торгівлі України регулярно здійснює оцінювання рівня тіньової економіки шляхом розрахунку саме цього інтегрального показника. Розглянемо його динаміку за останніх 8 років (рис. 6).

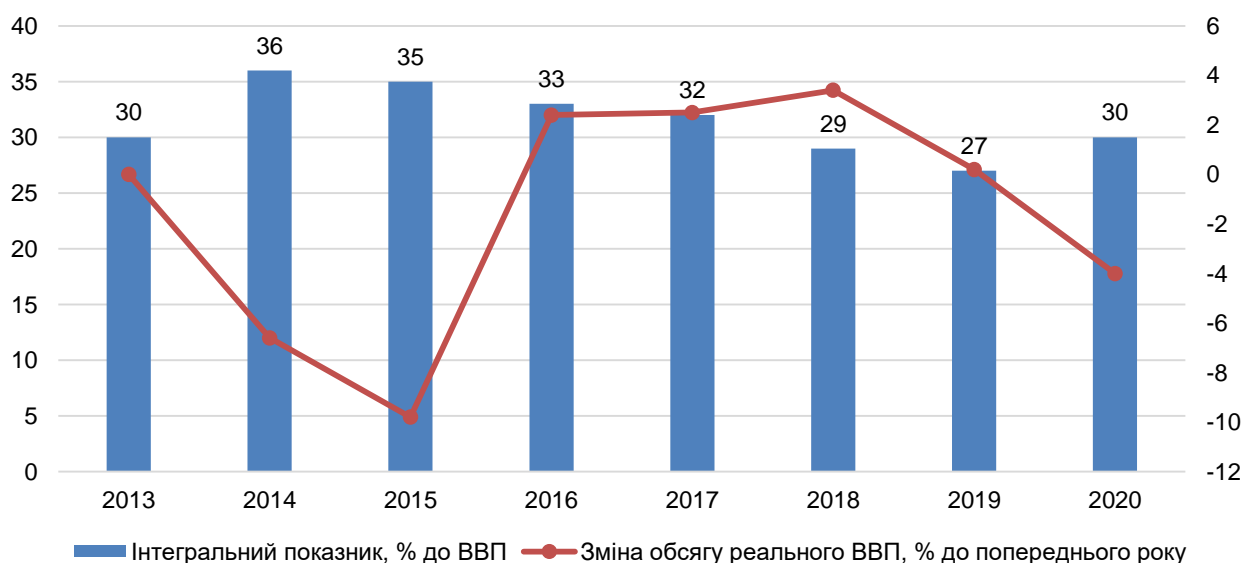

Рис. 6. Інтегральний показник тіньової економіки України, % до ВВП
 Джерело: побудовано автором Костьов'ят Г.І. на основі [8]

Отже, значення інтегрального показника тіньової економіки станом на 2020 рік становить 30% ВВП. У порівнянні із 2019 роком даний показник зріс на 3 пункти. Інтегральний показник доцільно порівнювати із зміною обсягу реального ВВП до попереднього року. Зазначимо, що реальний ВВП у 2020 році зменшився на 3%.

Таким чином, якщо вимірювати економічну безпеку України за обсягом виробництва, то дійсно можна стверджувати, що тіньова економіка негативно впливає на всі сфери суспільного життя і складає майже третину валового внутрішнього продукту держави, викривляючи офіційні дані про реальний стан економіки і спричиняючи втрати державного бюджету від недостатніх податкових надходжень. Саме тому тінізація економіки провокує несправедливий і непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві.

Здійснюючи науковий підхід до вирішення проблеми, питання економічної безпеки України слід розглядати не тільки з точки зору ВВП. Економічна безпека є дискусійним поняттям. Багато науковців [9; 10] та економістів даний стан визначають за допомогою різних показників та індикаторів. Для вимірювання економічної безпеки використовуються методичні рекомендації щодо розрахунку економічної безпеки на основі інтегрального індексу, що складається із дев'яти середньозважених субіндексів: виробничої, демографічної, енергетичної, зовнішньоекономічної, інвестиційно-інноваційної, макроекономічної, продовольчої, соціальної, фінансової безпеки [11].

Окремі автори [12; 13] зводять питання економічної безпеки до економічної свободи. Дослідження вчених свідчать, що показники економічної безпеки та економічної свободи пропорційні один одному і впливають один на одного в рівній мірі. Тобто, чим вищий рівень економічної свободи, тим вищий рівень економічної безпеки. Але таке отождоження може бути неточним, оскільки ринок не є абсолютно саморегульованою системою і роль державного регулювання економіки залишається досить високою. Основним показником економічної свободи є її інтегральний показник, що визначається на основі індексу економічної свободи [14].

Порівнюючи інтегральний показник тіньової економіки із показниками економічної свободи та економічної безпеки, використаємо методи кореляційного аналізу і обчислимо коефіцієнт Пірсона (рис. 7).

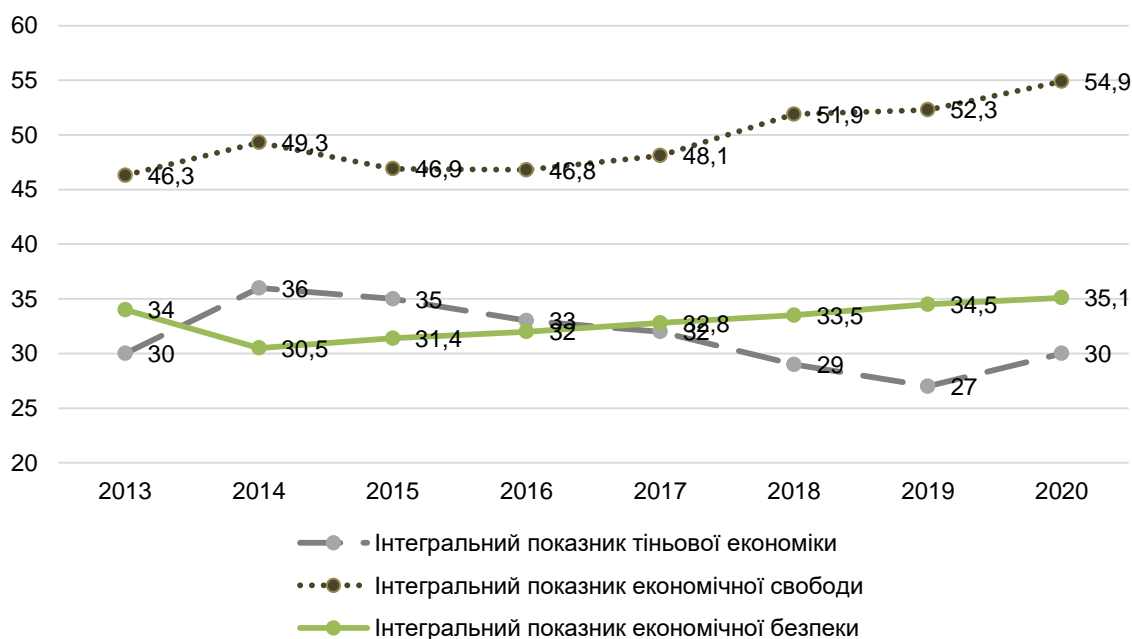

Рис. 7. Динаміка інтегрального показника тіньової економіки, економічної свободи та економічної безпеки України протягом 2013–2020 рр.

Джерело: складено автором Костьов'ят Г.І. на основі [10; 14]

Доведемо можливість зв'язку між тіньовою економікою та показником економічної безпеки за допомогою розрахунку коефіцієнта кореляції Пірсона. Для розрахунку параметрів регресії складемо розрахункову таблицю (табл. 1).

Таблиця 1

Розрахункова таблиця регресії, побудована за інтегральним показником тіньової економіки та інтегральним показником економічної безпеки

x	ln(y)	x ²	ln(y) ²	x*ln(y)
30	3,5264	900	12,4352	105,7908
36	3,4177	1296	11,6809	123,0382
35	3,4468	1225	11,8805	120,6383
33	3,4657	1089	12,0113	114,3693
31,8	3,4904	1011,24	12,1831	110,9956
29	3,5115	841	12,331	101,8348
27	3,541	729	12,5384	95,6059
30	3,5582	900	12,6608	106,746
251,8	27,9578	7991,24	97,7211	879,0189

Джерело: складено автором Костьов'ят Г.І. за даними рис. 7

Для наведених даних система рівнянь має наступний вигляд:

$$\begin{cases} 8a + 281,8b = 27,958 \\ 251,8a + 7991,24b = 879,019 \end{cases}$$

Домножимо рівняння (1) системи на (-31,475), отримаємо нову систему, яку вирішимо методом алгебраїчного додавання:

$$\begin{cases} -251,8a - 7925,405b = -879,971 \\ 251,8a + 7991,24b = 879,019 \end{cases}$$

Отримаємо: 65,835b = -0,952

Звідси b = -0,01446

Знайдемо коефіцієнт a з рівняння (1):

$$8a + 251,8b = 27,958$$

$$8a + 251,8 \times (-0,01446) = 27,958$$

$$8a = 31,598$$

$$a = 3,9497$$

Отримаємо емпіричні коефіцієнти регресії: b = -0,01446, a = 3,9497.

Рівняння регресії має наступний вигляд:

$$y = e^{3,9497414594071} e^{-0,01446x} = 51,92194e^{-0,01446x}$$

Емпіричні коефіцієнти регресії a і b є лише оцінками теоретичних коефіцієнтів β_i , а саме рівняння відображає лише загальну тенденцію в поведінці розглянутих змінних.

Розрахуємо параметри рівняння регресії:

Вибіркові середні:

$$\begin{aligned} \bar{x} &= \frac{\sum x_i}{n} = \frac{251,8}{8} = 31,475 \\ \bar{y} &= \frac{\sum y_i}{n} = \frac{27,958}{8} = 3,495 \\ \overline{xy} &= \frac{\sum x_i y_i}{n} = \frac{879,02}{8} = 109,877 \end{aligned}$$

Вибіркові дисперсії:

$$\begin{aligned} S^2(x) &= \frac{\sum x_i^2}{n} - \bar{x}^2 = \frac{7991,25}{8} - 31,475^2 = 8,23 \\ S^2(y) &= \frac{\sum y_i^2}{n} - \bar{y}^2 = \frac{97,72}{8} - 3,495^2 = 0,00207 \end{aligned}$$

Середньоквадратичне відхилення:

$$\begin{aligned} S(x) &= \sqrt{S^2(x)} = \sqrt{8,23} = 2,869 \\ S(y) &= \sqrt{S^2(y)} = \sqrt{0,00207} = 0,0455 \end{aligned}$$

Коефіцієнт кореляції b:

$$b = \frac{\overline{xy} - \bar{x} \times \bar{y}}{S^2(x)} = \frac{109,877 - 31,475 \times 3,495}{8,23} = -0,01445$$

Відповідно, коефіцієнт Пірсона складає:

$$\beta_i = b_j \frac{S(x)}{S(y)} = -0,0145 \times \frac{2,869}{0,0455} = -0,91$$

За результатами розрахунків, залежність тіньової економіки та економічної безпеки є обернено пропорційною і свідчить про достатньо високу щільність зв'язку (-0,91).

Можна зробити висновок, що тіньова економіка є суттєвою загрозою економічній безпеці України, оскільки із збільшенням показника тіньової економіки з високою ймовірністю буде знижуватися національна безпека.

Між економічною свободою та тіньовою економікою також спостерігається обернена пропорційність (якщо провести аналогічні розрахунки), однак показник Пірсона складає -0,54, що свідчить про невисоку щільність зв'язку між показниками.

За допомогою статистичних досліджень можна ідентифікувати чи підтвердити наявність проблеми, але не вирішити її. Щоб зменшити рівень загрози тіньової економіки економічній безпеці держави, потрібна не формальна, а дієва воля уряду у вирішенні даного питання.

Детінізація економіки базується на дослідженні різних структурних елементів тіньової економіки, до яких належить неформальна, прихована і кримінальна економіка.

Неформальна економіка є сегментом тіньової економіки, яка проявляється у дозволеній, але формально незареєстрованій діяльності. Ця частина економіки виконує підтримуючу роль, оскільки створює робочі місця та стимулює виробництво, результати якого доступні найбільш вразливим верствам населення, що в цілому має позитивний вплив в умовах нестабільного політичного, економічного та соціального середовища.

Прихована економіка є загальною економічною діяльністю, яка частково фіксується у статистичній звітності або не фіксується взагалі. Таким чином, незафіксована частина доходу не оподатковується. Ця складова тіньової економіки не створює суттєвої загрози економічній безпеці держави, оскільки має вимушений характер, пов'язаний із виживанням бізнесу в умовах складної конкуренції.

Кримінальна економіка – це та частина тіньової економіки, яка свідомо спрямована на збагачення, має антисоціальний характер і переважно є предметом кримінальних злочинів.

Для того, щоб суттєво покращити ситуацію із тіньовою економікою, контролюючі органи повинні звернути увагу на третій структурний елемент тіньової економіки, на ті види діяльності, які підпадають під класифікацію фінансових злочинів. Однак це не означає, що перші дві складові тіньової економіки не потрібно контролювати. До них застосовуються методи не репресивного, а стимулюючого характеру. До кримінальної ж економіки застосовуються репресивні, каральні методи, пов'язані з боротьбою з фінансовими злочинами у дрібних, середніх та особливо великих масштабах.

Висновки з проведеного дослідження. Результати дослідження підтвердили загрозливий вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави. У процесі дослідження використано п'ять методів вимірювання впливу тіньової економіки на економічну безпеку, що базуються на порівнянні показника фінансового результату, обсягу надання послуг, обсягів енергоспоживання та фінансування економіки на ВВП. На основі чотирьох методів визначено інтегральний показник тіньової економіки, що у 2020 році склав 30%. Даний показник втричі більший за середній світовий, що дозволяє підтвердити важливість показника, а також неможливість прозорого розподілу національного доходу в суспільстві. Разом з тим, у статті розглянуто безпосередній взаємозв'язок тіньової економіки та інтегрального показника економічної безпеки, що визначається на основі дев'яти субінтегральних показників, що характеризують стан економіко-соціального розвитку країни. Шляхом використання статистичних методів підтверджено негативний вплив тіньової економіки на економічну безпеку держави. Встановлено, що із збільшенням тіньової економіки економічна безпека послаблюється. Для того, щоб вирішити дану проблему тіньову економіку потрібно розглядати структуровано, вирішувати найбільш серйозні проблеми, що впливають на рівень економічної безпеки держави, а не вести формальну боротьбу з дрібними підприємцями, що забезпечують самозайнятість та підтримують економіку в період кризи.

Перспективи подальших розробок у цьому напрямку вбачаються у дослідженні трансформації тіньових практик економічної діяльності в умовах пандемії.

Література

1. The Global Risks Report 2021 / World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf (дата звернення: 10.08.2021).
2. Jütting J., Perleviet J., Xenogianni T. Informal Employment Re-loaded. *OECD Development Centre Working Papers*. 2008. № 266. URL: <http://dx.doi.org/10.1787/18151949> (дата звернення: 10.08.2021).
3. Global Competitiveness Index. 2020 / World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf (дата звернення: 10.08.2021).
4. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації : монографія / З. С. Варналій та ін. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
5. Коркоц О. М. Практичні аспекти зменшення тіньового сектору економіки України. *Економіка: проблеми теорії та практики* : збірник наукових праць. 2014. Вип. 264. Т. 1. С. 263-267.

6. Щодо вдосконалення методології інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки України : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358> (дата звернення: 09.08.2021).
7. Бандурка О. М. Бюджетні процеси тінізації економіки та заходи її профілактики. *Збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції з проблем боротьби зі злочинністю у сфері економічної діяльності*. Харків : Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого, 2004. С. 15.
8. Тіньова економіка. Загальні тенденції 2020 / Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=ea52ab12-e08a-418f-8e80-7cdee5d1fddc> (дата звернення: 09.08. 2021).
9. Буркальцева Д. Д. Методологія розрахунку інтегральних показників безпеки за сферами економіки. *Проблеми економіки транспорту* : Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна. 2013. Вип. 6. С. 107-111.
10. Харазішвілі Ю. М., Дронь Є. В. Прогнозування індикаторів, порогових значень та рівня економічної безпеки України у середньостроковій перспективі : монографія. Київ : НІСД, 2014. 117 с.
11. Про Стратегію економічної безпеки України на період до 2025 року : Указ Президента України від 11 серпня 2021 р. № 347/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text> (дата звернення: 13.08.2021).
12. Степаненко А. В. Глобалізація, конкурентоспроможність й економічна безпека: проблеми взаємодії та взаємозв'язку. *Продуктивні сили України*. 2007. № 1(002). С. 71-84.
13. Омельченко Р. В. Кількісні виміри економічної свободи України в умовах глобалізації. *Економіка: проблеми, теорії та практика* : збірник наукових праць. 2008. Вип. 241. Т. 4. С. 911-918.
14. 2021 Index of Economic Freedom. URL: <https://www.heritage.org> (дата звернення: 10.08.2021).

References

1. World Economic Forum (2021), The Global Risks Report 2021, available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf (access date August 10, 2021).
2. Jütting, J., Perlevliet, J. and Xenogianni, T. (2008), "Informal Employment Re-loaded", *OECD Development Center Working Papers*, no. 266, available at: <http://dx.doi.org/10.1787/18151949> (access date August 10, 2021).
3. World Economic Forum (2021), Global Competitiveness Index. 2020, available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2020.pdf (access date August 10, 2021).
4. Varnalii, Z.S. et al. (Ed.) (2006), *Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii* [Shadow economy: essence, features and ways of legalization], monograph, NISD, Kyiv, Ukraine, 576 p.
5. Korkots, O.M. (2014), "Practical aspects of reducing the shadow sector of Ukraine's economy", *Ekonomika: problemy teorii ta praktyky* : zbirnyk naukovykh prats, Iss. 264, Vol. 1, pp. 263-267.
6. National Institute for Strategic Research (2013), "Regarding the improvement of the methodology of integrated assessment of the level of economic security of Ukraine : analytical note", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1358> (access date August 09, 2021).
7. Bandurka, O.M. (2004), "Budget processes of shadowing of the economy and measures for its prevention", *Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii z problem borotby zi zlochynnistiu u sferi ekonomichnoi diialnosti* [Proceedings of the international scientific and practical conference on combating crime in the field of economic activity], Natsionalna yurydychna akademiia Ukrainy im. Yaroslava Mudroho, Kharkiv, Ukraine, p. 15.
8. Ministry of Economy of Ukraine (2020), "Shadow economy. General trends 2020", available at: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=ea52ab12-e08a-418f-8e80-7cdee5d1fddc> (access date August 09, 2021).
9. Burkaltseva, D.D. (2013), "Methodology for calculating integrated safety indicators by economic sectors", *Problemy ekonomiky transportu* : Zbirnyk naukovykh prats Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazaryana, Vol. 6, pp. 107-111.
10. Kharazishvili, Yu.M. and Dron, Ye.V. (2014), *Prohnozuvannia indyikatoriv, porohovykh znachen ta rivnia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy u serednostrokovii perspektyvi* [Forecasting indicators, thresholds and the level of economic security of Ukraine in the medium term], monograph, NISD, Kyiv, Ukraine, 117 p.
11. President of Ukraine (2021), Decree "On the Strategy of Economic Security of Ukraine for the period up to 2025" dated 11.08.2021 no. 347/2021, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0048525-21#Text> (access date August 13, 2021).
12. Stepanenko, A.V. (2007), "Globalization, competitiveness and economic security: problems of interaction and interconnection", *Produktivni syly Ukrainy*, no. 1(002), pp. 71-84.
13. Omelchenko, R.V. (2008), "Quantitative dimensions of Ukraine's economic freedom in the context of globalization", *Ekonomika: problemy, teorii ta praktyka* : zbirnyk naukovykh prats, Iss. 241, Vol. 4, pp. 911-918.
14. 2021 Index of Economic Freedom (2021), available at: <https://www.heritage.org> (access date August 10, 2021).